

התנועה הציונית בראי הזמר והסמל

מאגר מידע ממוחשב במולטימדיה

עודד אסף

הזמר העברי והאמנות החזותית העממית מהווים בבואה לתקופה מרתקת, שבה נקבעו דפוסים שעיצבו את אופיין של המדינה, של החברה ושל התרבות העברית בארץ-ישראל.

מאז ראשית העלייה הציונית בשנת 1882 חוברו אלפי שירים בשפה העברית, והם הופצו והושרו בארץ-ישראל. שירים אלה תרמו ליצירת התרבות העברית החדשה בארץ. כן ליוו את התנועה הציונית סמלים ומוטיבים רבים שהיוו אמצעי להעברת מסרים אידאולוגיים מטעם ההנהגה הציונית. תכנית המולטימדיה בפיתוח האגף לתכניות לימודים ובית התפוצות, נמצאת בשלבי הכנה ומיועדת לתלמידי חטיבת הביניים והחטיבה העליונה. התכנית היא ניסיון להאיר את תולדות המדינה שבדרך, את שלבי הקמתה ואת קיומה משתי זוויות אמנותיות מעניינות: מנקודת מבט של הזמר העברי ומנקודת מבטה של האמנות העברית החזותית, כפי שהשתקפה בכרזות, בגלויות דואר, בכרטיסי ברכה ובפרסומים רשמיים. להלן פרטים אחדים על התכנית שבדרך מנקודת מבטה של המוזיקה:

התכנית תצא לאור כבר בעיצומן של חגיגות החמישים למדינה ואולי אפילו לקראת סיומן; בכל מקרה זה יהיה אחרי שנת המאה לציונות. אכזבה מסוימת - אם קיוונו לעלות על הגל השיווקי הגדול; במחשבה שנייה - אולי מוטב כך: קצת פחות התרגשות ופחות לחץ להיות "נכון לעכשיו", ויותר מבט לטווח ארוך ולעומק. הרי לא התכוונו להתחרות, לא בסדרת "תקומה" היוקרתית של הטלוויזיה, ולא בתכניות המולטימדיה - כמה מהן מצוינות - שנועדו להקנות לדור הצעיר, בדרך מעשית, רפרטואר של שירי ארץ-ישראל.

התכנית שלנו לא נוצרה כדי "ללמד שירים", לא כדי "ללמד ציונות" ובכלל לא כדי "להגיש אינפורמציה" (שאמנם אינה נגישה תמיד). יש לתוכנית גם צדדים, או תוצרי-לוואי, אפשריים שכאלה, אבל הם אינם עיקר העיקרים שלה. העיקר, כך נראה לי, הוא ללמד על (על תופעות היסטוריות וקשרים ביניהן, על שירים, על סמלים, על עצם האפשרות והדרך ללמוד על כל הדברים האלה). אני מאמין שרק כך עשויה ההיסטוריה של הציונות להיות חומר חי ונושם, מסקרן, רלוונטי.

השיר העברי, שמוצא בכותרת כ"ראי" (על כך אוסיף משהו בהמשך) אינו מוגש לתלמידים בחזקת "כזה ראה וקדש", ולא כ"כזה שמע ופצח בזמר", אלא כגילוי, בין שאר גילויים, של תהליכים היסטוריים. התהליכים האלה, האופן שבו אנו זוכרים ומזכירים אותם, דנים בהם, שרים עליהם - כל אלה הם מרכיבים חשובים בתרבות שלנו, ואפילו בוויכוחים "החמים" ביותר של ההווה (על העתיד). שימו לב: יש ויכוחים פומביים לוהטים מאוד, על השיר הישראלי! מהו השיר הישראלי האמיתי? של מי? הוויכוח אינו על מרווחים, אקורדים או תזמור, גם לא ממש על מילות השירים, אלא על הקשרים.

גם התכנית החדשה שלנו עוסקת בעיקר, בהקשרים. "גמל גמלי", שידידה אדמון חיבר בשנות העשרים המאוחרות, או "הרעות", השיר המפורסם שסשה ארגוב הלחין בתש"ח - אלה הן דוגמאות מוזיקליות נהדרות כשלעצמן. אפשר להקדיש שעות לימוד רבות רק לניתוח ולמיפויין הסגנוני. אלא שלא זה עניינה המרכזי של התכנית שלנו. היא מתמקדת, למשל, בגמל ובשיירות הגמלים כדימוי שהפך לקמל (מיתולוגי?) של ארץ-ישראל העתיקה-חדשה, האקזוטית, בעשורים הראשונים של המאה. המשתמש בתכנית יוכל לראות בצילומים ובכרזות של אותה תקופה, לקרוא על כך ולמצוא מוטיבים מתקשרים בשירים נוספים. באופן דומה, מפנה התכנית את תשומת לבו של התלמיד לאו דווקא לסובדומיננטה השניונית המינונית לדרגה השלישית בשירו של ארגוב, אלא לתפקידם החשוב של דימויים ארכיטיפיים, כגון "רעות" (שלא לדבר על "בלורית") בהווי הצברי כחלק מהזיכרון הקולקטיבי שלנו. ושוב - בהקשר היסטורי, עם טקסטים נוספים, צילומים, כרזות ואיורים.

נוח, יחסית, לבחון שירים עממיים ופזמונים כ"ראי" להיסטוריה. המידיות, הבלתי-אמצעיות, תפוצתם המהירה והגדולה - כל אלה הופכים אותם לנייר-לקמוס של חברה ותרבות. אבל צריך לזכור, שלפחות במצבים מסוימים - מאבקים גדולים, מהפכות (כגון הציונות בנוסחה המקורית) - השירים אינם רק משקפים, באופן פסיבי, אלא גם משתתפים באופן פעיל בעיצובה של תרבות, בהפצת אידאולוגיות ומיתוסים, ב"התגייסות" - לא מעט שירים ארץ-ישראליים וישראלים הם כאלה.

אני יודע שגישה כזו כלפי השירים מרחיקה את התכנית מהגבולות הקונוונציונליים של לימודי המוזיקה ומקרבת אותה ללימודי ההיסטוריה. אבל הרב-תחומיות של התכנית מאפשרת עבודה גמישה ופיזור בין שיעורים שונים: גם שיעורי מוזיקה (אבל, כמובן, גם שיעורי ספרות, תולדות האמנות ועוד). ממילא מחפשים בשיעורי המוזיקה את הקונטקסט (התרחשויות היסטוריות, הסיפור שמאחורי היצירה, חייו של המלחין, קשרים עם אמנויות אחרות); ובכן, אפשר לעשות זאת גם עם מוזיקה ישראלית, אף שמדובר כאן בזמר ובפזמון.

חשוב לציין כי היות ונקודת המוצא והיעד אינם "מוזיקה נטו", השירים שבחרנו לתכנית (מאה בערך) אינם דווקא ה"טובים". יש גם כאלה, אך ישנם אחרים שאין במוזיקה שלהם שום דבר מעניין במיוחד, אך הם חשובים ומייצגים באופן מובהק (במילותיהם, בנסיבות חיבורם ועוד). אני מקווה שלא אפגע באיש אם אציין שההמנון שלנו, "התקווה" (שאכן כלול בתכנית), הוא בדיוק כזה. מה יש למוזיקאי המקצועי לומר על הלחן העממי-הרומני (שיש בו מוטיבים נפוצים בפולקלור המזרח-אירופי, המרכז-אירופי והצפון-אירופי), זה שמילותיו של נ"ה אימפר (שאגב, גם איכותן

הפואטיקה יכולה לשמש נושא לוויכוח) הוצמדו אליו? לעומת זאת יש מה לומר על המסרים והדימויים שבטקסט ועל הקשרם ההיסטורי, על סיפור התהוותו של השיר המושר בראשון-לציון, מושבה קטנה ותוססת בסוף המאה התשע עשרה, ועל גלגוליו של השיר - מהקונגרסים הציוניים ועד למדינת ישראל.

לכל שיר ניתן "כרטיס זיהוי" על המסך, ובלחיצת כפתור נוספת יכול התלמיד לקבל הסברים רחבים יותר על השיר עצמו, על יוצריו ועל התקופה שהשיר מזוהה איתה. מילות השיר מופיעות על המסך, ובו בזמן מושמעת הקלטה (אגב, השתדלתי לאסוף הקלטות אמינות ואותנטיות: מברכה צפירה של שנות השלושים, דרך שושנה דמארי, להקות צבאיות וגלגוליהן המאוחרים, ועד למבצעים המופְּרִים של ימינו המבצעים שירים של ימינו). התלמיד יכול גם "לשוטט" בין כרזות וצילומים אותנטיים, מכל תקופה ולפי נושאים, ב"גלריה".

ההסבר המוזיקלי המקצועי, כאמור, ניתן במינון קטן וזהיר. בתכנית אין אפילו דוגמאות תווים של מנגינות השיר, ואין בהן צורך. מנקודת ראותו של המורה למוזיקה, זה נראה, אולי, צנוע מדי; לדעתי - זה הרבה מאד כתמריץ וכגירוי. לא כדאי לזלזל בכך. למוזיקה הישראלית אין הרבה תמריצים וגירויים. נכון, לא לכל החומר המוזיקלי בתכנית יש ערך אמנותי. אבל השירים (ומספרם אינו קטן) שיש להם ערך כזה (שירים של אדמון, ארגוב, זהבי, זעירא, נרדי, סמבורסקי ועוד) הם נקודת פתיחה מצוינת. המורה או התלמידים יוכלו לבחור, לסנן, לדלג קדימה ואחורה בתכנית, ואולי לבנות "תכנית על תכנית". הכול פתוח (אפילו השיר שנקרא כך נכלל באחד הפרקים), וְלְהַשׁוֹמֵעַ יִנְעַם...

הערות:

1. פיתוח מאגר המידע "התנועה הציונית בראי הזמר והסמל" נעשה באגף לתכניות לימודים של משרד החינוך התרבות והספורט.

חברי צוות הפיתוח הם אלה:

עודד אסף, העוסק בשירים וביוצריהם;

טובה לשם, העוסקת בצילומים ובכרזות;

עדנה אלעזרי, העוסקת ברקע ההיסטורי;

הגר זמר, מרכזת נושא המחשוב.

עם השלמת התקליטור, יפורסמו פרטים על אפשרויות רכישתו בערוצי הפרסום המקובלים (חוזר מנכ"ל, "הערוץ החינוכי", הודעות לבתי הספר).